

להתפלל עם העבריינים

על דעת המקום ועל דעת הקהל ... **אנו מתירים להתפלל עם העבריינים:** (מתוך מחזור תפילת ליל יום הכיפורים).¹

ספר המנהגים (קלויזנר)²

בליל יום הכיפורים עומד שליח ציבור ומתיר להתפלל עם עבריינים עד אחר יום הכיפורים. וראיה מחלבנה וכו' ואח"כ אומר כל נדריי.³

מסכת כריתות דף ו עמוד ב

א"ר חנא בר בזנא א"ר שמעון חסידא: כל תענית שאין בה ממושעי ישראל אינה תענית, שהרי חלבנה ריחה רע, ומנאה הכתוב עם סממני קטורת.⁴ אביי אמר, מהכא: "ואגודתו על ארץ יסדה" (עמוס ט ו).⁵

[רבינו] בחיי, שמות פרק ל פסוק לד, פרשת כי תשא⁶

... וחלבנה ריחה רע, ואעפ"כ הכניסה הכתוב בכלל הבשמים החשובים. ובא לרמוז שאין לנו להקל ברשעים פושעי ישראל שלא יהיו בכלל תעניותינו ותפילתנו, וכמו שאמר רז"ל: (כריתות ו ב) כל אגודה שאין בה ממושעי ישראל אינה אגודה. ובאור זה כי שם שמים מתעלה ומתקדש בשעה שהרשעים חוזרים בתשובה ונמנין בכלל הצדיקים, שאם לא כן הצדיקים נתפשים עליהם מפני הערבות, שהרי כל ישראל ערבים זה לזה.⁷ ומטעם זה נצטוונו במצות לולב ליקח ד' מינים באגודה אחת ולתת ערבה שאין לה טעם וריח, רמז לרשעי ישראל שאין להם תורה ומצות, בכלל האתרוג שיש בו טעם וריח, ובכלל הלולב שיש בו אוכל, וההדס שיש בו ריח, ואנו מרצים להקב"ה בכולם כאחד.⁸

¹ ראה גיליון מס' 300 אביעד הכהן **"אנו מתירים להתפלל עם העבריינים?"** שבהוצאת **המחלקה למשפט עברי במשרד המשפטים**. שם יש סקירה מפורטת של התפתחות תפילה זו, שיסודה בבית מדרשו של המהר"ם מרוטנבורג, **אשכנז, המאה ה-13**, ותכניה. נעזרנו רבות בדף חשוב זה שנמצא גם **באתר דעת** ותודתנו נתונה לאביעד. אנו רק נתעכב מעט על הרעיון שעומד מאחרי משפט זה הפותח את תפילת כל נדרי וערב יום הכיפורים ומשמעותו אז והיום.

² רבי אברהם ב"ר חיים קלויזנר, אשכנז המאה ה-14

³ כוונתו לגמרא כריתות שנראה להלן המדגישה את חלקה של את החלבנה בסממני הקטורת. אך ייתכן שקדם לו המרדכי כפי שהביא א. הכהן במאמר הנ"ל (ראה הערה 1): "ונכנסים לבית הכנסת ומתירין חרם להתפלל עם כל איש אשר עבר על גזירת הקהל, אפילו אינו מבקש שיתירו לו. דאמר ר' שמעון חסיד: כל תענית שאין בו ממושעי ישראל אינו תענית, שהרי חלבנה ריח רע ומנאה הכתוב בין סמני הקטורת". ובספר כלבו, לר' אהרן ב"ר יעקב הכהן, נרבונו בפרובנס גם הוא מהמאה ה-13, סימן סח שם, מוזכר בפשטות: "וכתב הר"ם: ערב יום הכפורים קודם שיאמר כל נדרי אומר בישיבה של מעלה ובישיבה של מטה אנו מתירין להתפלל לעבריינים", בלי להזכיר סיבת הכרזה זו. ובמהר"ם עצמו, ספר מנהגים דבי מהר"ם סדר יום כפור: "והולכין לבית הכנסת ונהגו להתעטף בטליתותיהן מבעוד יום ... ובצאת הכוכבים עומד מנהיג העיר ושנים עמו או החזן ואומר בישיבה של מעלה ובישיבה של מטה על דעת המקום ועל דעת הקהל אנו מתירין להתפלל עם ה[ע]בריינים ומתחיל כל נדרי וכופלים ומשלים". אבל אנחנו העדפנו את המקורות שמקשרים את הרעיון לחלבנה ולגמרא בכריתות שנראה מיד.

⁴ החלבנה או החלבונה (**כלר החלבנה – Galbanum**), ראה תיאורה המדעי ע"י דר' משה רענן בפורטל הדף היומי, היא מסממני הקטורת, ככתוב בפרשת כי תשא, שמות ל לד: "וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה קַח לְךָ סַמִּים נְטֹף וְשִׁחֲלֹת וְחִלְבֹנֵה סַמִּים וּלְבָנֵה זָפֵה בַד בְּבֹד יְהִי". ובברייתא בגמרא כריתות שם: "תנו רבנן: פיתום הקטורת, הצרי והציפורן והחלבנה והלבונה משקל שבעים של שבעים מנה, מור וקציעה שיבולת נרד וכרכום משקל ששה עשר של ששה עשר מנה וכו'". והקטורת היא, כידוע, במרכז עבודת הכהן הגדול בכניסתו, פעם אחת בשנה, לקודש הקדשים, שם היה מתפלל "תפילה קצרה" לשנה החדשה. גמרא זו היא סמך מרכזי להכרזה "להתפלל עם העבריינים", כמובא בפי דרשנים רבים וכפי שנראה עוד להלן.

⁵ אביי מוצא סמך לשותפות פושעי ישראל בהתכנסויות הציבור בתעניות (ובימי מועד אחרים?) בפסוק מעמוס, דבר שמביא אותנו למוטיב של "אגודה אחת" שמתחיל בראש השנה ("ויעשו כולם אגודה אחת"), עובר כעת דרך יום הכיפורים וממשיך בסוכות, במצוות ארבעת המינים. ראה גמרא מנחות כז ע"א: "ד' מינין שבלולב, ב' מהן עושין פירות וב' מהם אין עושין פירות - העושין פירות יהיו זקוקין לשאין עושין, ושאיין עושין פירות יהיו זקוקין לעושין פירות, ואין אדם יוצא ידי חובתו בהן עד שיהו כולן באגודה אחת; וכן ישראל בהרצאה עד שיהו כולן באגודה אחת, שנאמר: הבונה בשמים מעלותיו ואגודתו על ארץ יסדה (עמוס ט ו). מוטיב "אגודה אחת", החל מבני יעקב סביב מיטתו (בראשית רבה צח ב), דרך איסור **לא תתגודדו**, וכלה בחגי תשרי, ראוי לדרך בפני עצמו בהזדמנות נאותה. ואמנם, זכינו בינתיים להשלים גם דף בנושא **אגודה אחת** בראש השנה.

⁶ רבי בחיי בן אשר ממשפחת הרבנים אבן חלווה, תלמיד הרשב"א בברצלונה ספרד, המאה ה-13. (יש להבדיל אותו מרבנו בחיי בן יוסף אבן פקודה בעל 'חובות הלבבות', שקדם לו בכמאתיים שנה). מן הסתם לא הכיר את המנהג האשכנזי לומר "אנו מתירים להתפלל עם העבריינים" שייסד המהר"ם באשכנז במקביל לו או קצת אחרי, רק דן בעצם רעיון אחדות ישראל והיחס לרשעים.

⁷ כאן משמע שאין הדברים פשוטים כ"כ ומותנים בעשיית תשובה מצד העבריינים. ועכ"פ, בסיס כל העניין הוא מדין ערבות הדדית של עם ישראל, ראה דברינו **כל ישראל ערבים זה בזה** בפרשת בחוקות.

⁸ ופירוש משיבת נפש בפרשת בהעלותך, במדבר פרק ח פסוק א, מזכיר לנו גם שהקטורת הייתה על מזבח הזהב שעשייתו נזכרת בפרשת תצווה, בנפרד משאר כלי המשכן: "אכן מזבח הזהב לא נצטווה אלא עד אחר כל מלאכות המשכן, להורות שאין צריך

ב"ח אורח חיים סימן תריט

אמירה זו אינה כי אם הודעה לבד שלא יתמהו העולם. ומודיעין אותם כי גם בישיבה של מעלה הסכימו על זה מההיא דרבי שמעון חסידא.⁹ והישיבה של מטה, בכל מקום שהיא קבועה, גזרו והתירו גם כן להתפלל עם העבריינים ביום הכפורים על דעת המקום ועל דעת הקהל. כלומר, שלא יחשבו שכבר נפטרו מעבריינותם כיון שהתירו להתפלל עמם - זה אינו! כי לא התירו, רק על דעת המקום שיחזרו בתשובה למקום ברוך הוא ולא יחזרו לעבריינותם.¹⁰

פסיקתא זוטרתא (לקח טוב) במדבר פרשת מטות דף קלז עמוד א

... "כַּאֲשֶׁר תִּזְדַּר לְאֱלֹהִים אֶל תִּאָחַר לְשִׁלְמוֹ כִּי אֵין חֲפָץ בְּפְסִילִים אֶת אֲשֶׁר תִּזְדַּר שְׁלֵם" (קהלת ה ג). ותניא: טוב מזה ומזה שאינו נודר כל עיקר; ממי שנודר ואינו משלם וממי שנודר ומשלם. טוב הוא שלא ידור כלל, ונדרש הפסוק מן אף על פי שאת אשר תדור תשלם, טוב אשר לא תדור כלל. וכל שכן משתדור ולא תשלם שהוא נקרא עבריין שהזהיר הקב"ה לישראל שלא יהו רגילין בנדרים ושבועות שלא יבואו לידי עבירה.¹¹

מסכת עירובין דף יט עמוד א

דאמר ריש לקיש: פושעי ישראל אין אור גיהינום שולטת בהן, קל וחומר ממזבח הזהב¹²: מה מזבח הזהב שאין עליו אלא כעובי דינר זהב עמד כמה שנים ולא שלטה בו האור, פושעי ישראל שמליאין מצות כרימון, שנאמר: "כפלה הרימון רקתך" (שיר השירים ו ד) - ואמר רבי שמעון בן לקיש: אל תיקרי רקתך אלא ריקתך, שאפילו ריקתך שבך מליאין מצות כרימון - על אחת כמה וכמה.¹³

לבנין זה אומנות. בא להקטיר עליו ביום הכיפורים, להודיע שתפילת יום הכיפורים אינו נשמע כי אם בצירוף פושעי ישראל. ולכן מתירין ביום הכיפורים להתפלל עם העבריינים לצרף הפושעים עם הצדיקים, כמו שנצטרף החלבנה עם הבשמים ומזבח הקטורת עם בניין השלם. מכל העולה עד כאן נראה שאולי אין אנו מתירים להתפלל עם העבריינים, אלא מבקשים מהם בלשון יפה: אנא הצטרפו לתפילתנו ביום הקדוש הזה, שאם לא כן, גם תפילתנו שלנו לא תעלה לרצון לפני אביהם של כל ישראל. אנו זקוקים לכם. לא אנו שנתיר ולא אנו שנאסור, רק נבקש בכבוד ובהכנעה.

⁹ הדרשה של ר' שמעון חסידא (איזה שם הולם לנושא), המסתמכת על דין התורה בסממני הקטורת (שהיא המכפרת ביום הכיפורים!) היא "ישיבה של מעלה", לדברי הב"ח. היא שנותנת לנו את האוטוריטה לבוא ולומר שגם בישיבה של מעלה מתירין להתפלל עם העבריינים. וצריך כמובן גם את בית הדין שלמטה ודווקא שם (כאן) יש אולי פנים לכאן ולכאן, בקהילות ישראל השונות שסבלו לא מעט מעבריינים קשים כמו מוסרים, מלשינים ומשטינים, משומדים וכיוצא באלה, כפי שעולה מהמשך דבריו.

¹⁰ ראה שערי תשובה סימן תריט: "... ששמע ממהר"ש סבא ז"ל שהיה אומר את העבריינים. והכונה שמתירין אותם מעבריינותן כדי להתפלל עמם ונוסחא זו נכונה וכן אני נוהג לומר". ובמנורת המאור פרק ב - תפילה הלכות יום הכפורים עמוד 394: "ונהגו ב"ד שקודם שיתפללו תפלת ערבית שיהו מתירין לכל העבריינים, כדי להתפלל עמם, ואפילו אם לא יבקשו העבריינים להתיר להם. דאמר ר' שמעון חסידא, כל תענית צבור שאין בו מפשעי ישראל לא שמיה תענית וכו'". ממקורות אלה עולה נימה של קירוב והושטת יד, אך מבט "מגבוה" כלפי העבריינים - אנחנו מתירים להם. ומאליה עולה השאלה אם אין בהכרזה זו של "אנו מתירים להתפלל עם העבריינים", התנשאות של הקהל הקבוע והעלבת העבריינים שבאים לבית הכנסת ושומעים שצריך לערוך טקס מיוחד ולקבל את הסכמת "ישיבה של מעלה וישיבה של מטה" על מנת לצרפם לתפילה. דברים שהיו אולי נכונים בקהילות ישראל בגולה שנאבקו קשות מול סרבנים, משטינים ומקטרגים למיניהם, אולי לא נכונים בימינו כלפי הציבור החילוני שבא לבית הכנסת ביום הכיפורים. ראה דבריו החריפים של רש"ר הירש בפירושו לספר ויקרא פרק ד פסוק כד: "הירות רוחנית ... היא מוות לכל השתלמות מוסרית - לא פחות מרעיון העבריינות - שאין - לה - תקנה. שתיהן מביאות לידי מוות מוסרי". וכבר שמעתי שיש בעלי תפילה שמנמיכים קולם בקטע זה של התפילה ומבליעים את ההכרזה, בפרט את המילה "העבריינים" שבסוף המשפט ובסוף הנעימה.

¹¹ מיד לאחר ההכרזה של "להתפלל עם העבריינים" באה תפילת כל נדרי מה שיוצר קשר ברור בין השניים. מה שאומר הפסיקתא נכון יותר לרמת הפרט ואותנו מעניינת יותר רמת כלל הציבור. לא התרת נדרי היחיד, שעל כך כבר העירו גדולי ישראל שאין זו התרת נדרים, אלא התרת חרמי הציבור. ראה הגהות מיימוניות סדר תפילות נוסח הברכות האמצעיות: "בליל יום כפור קודם שיעמוד החזן מתירים חרם לעבריינים להתפלל עמם ומתעטף החזן ואומר כל נדרי שלש פעמים והקהל בלחש עמו וכשמסיים פעם ג' אומר ונסלח לכל עדת בני ישראל". וראה לבוש אורח חיים סימן תריט: "עיקר הטעם שהולכין שנים לעמוד אצל החזן, אינו אלא להתיר להתפלל עם העבריינים, שכבר ריחקום הקהל מחמת עבריינותם ועכשיו חוזרין ומתירין להם". וסוכמו הדברים במחזור גולדשמידט ליום הכיפורים (עמוד כח): "כאן ניתן היתר מיוחד לאנשים שהיו בנידוי בגלל שפשעו נגד חוקי הקהל ולכן היו מובדלים מתפילת הציבור, להשתתף ביום זה בתפילה". א. הכהן מציין במאמר הנ"ל (הערה 1) שיש גם מסורת עממית שכל ההכרזה הזו קשורה באנוסי ספרד שבאו בסתר לבית הכנסת בליל יום הכיפורים, או שאפילו ארגנו מניינים משלהם (והכריזו לעצמם?), אבל מסורת זו לא מתיישבת עם ייסוד ההכרזה דווקא באשכנז ופרובנס יותר ממאה שנה לפני גירוש ספרד. ונראה שכפי שהבאנו, עיקרה הוא התרת המוחרמים מהקהל לבוא, לפחות פעם בשנה, בליל יום הכיפורים, לבית הכנסת. מעין "תקנת השבים" מיוחדת.

¹² לגבי מזבח הזהב, ראה פירוש משיבת נפש שהבאנו בהערה 7 לעיל. וכבר הרחבנו בנושא זה בדברינו [מזבח הזהב - מזבח הקטורת](#) בפרשת תצוה.

¹³ ובמדרש תהלים (בובר) מזמור לא: "אמונים נוצר ה' - אלו פושעי ישראל, שהם עונין אמן בעל כרחם באמונה, ואומרים ברוך מחיה המתים" הביטוי "פושעי ישראל" איננו קל יותר מעבריין, זו לשון חז"ל, אבל הוא מקשר אותנו חזרה לגמרא בכריתות לעיל, שהיא הסמך לכל העניין, ואולי יתן לנו נקודת מבט אחרת לכל העניין. מי שנראה לך "פושעי ישראל" או אדם ריקן, הוא למעשה מלא מצוות כרימון. ראה גם שיר השירים רבה (וילנא) פרשה ד סימן א על מעמד הר סיני: "הטיבו כל אשר דברו ... ר' חייא בר אדא ובר קפרא חד אמר הטבה כהטבת נרות, וחד אמר הטבה כהטבת הקטורת. באותה שעה התחיל משה מקלס: כפלה הרמון רקתך,

מסכת קידושין דף מט עמוד ב

על מנת שאני צדיק, אפילו רשע גמור - מקודשת, שמא הרהר תשובה בדעתו. על מנת שאני רשע, אפילו צדיק גמור - מקודשת, שמא הרהר דבר עבודת כוכבים בדעתו.¹⁴

מסכת סנהדרין דף מד עמוד א

"חטא ישראל" (יהושע ז יא).¹⁵ אמר רבי אבא בר זבדא: אף על פי שחטא - ישראל הוא. אמר רבי אבא: היינו דאמרי אינשי: אסא דקאי ביני חילפי, אסא שמיא.¹⁶

מסכת שבת דף מ עמוד א

אמר רבא: האי מאן דעבר אדרבנן - שרי למיקרי ליה עברינא.¹⁷

ותטיב לנו החתימה

מחלקי המים¹⁸

הריקן שבך רצוף הוא תורות כרמון הזה, ואין צריך לומר מבעד לצמתך על הצנועין שבכם ועל המצומתין שבכם". וראה עוד בבראשית רבה לב י, הסיפור על ר' יונתן שהרכיב את החמר שלו והלך לפניו משום שידע לענות תשובות טובות ממנו ואמר: "כפלה הרמון רקתך מבעד לצמתך, הריקין שבכם רצוף תשובות כרימון. אז מי בדיוק בקהל הפושע ומי הצדיק? מי הריקן ומי המלא מצוות כרימון? מי הערבה ומי האתרוג, מי הוא שעונה אמן באמונה? מי יכול לומר על עצמו שהוא "עגלה מלאה" וחברו הוא "עגלה ריקה"? וכבר אמרו חכמים במסכת אבות פרק ד משנה ג: "אל תהי בז לכל אדם ואל תהי מפליג לכל דבר, שאין לך אדם שאין לו שעה ואין לך דבר שאין לו מקום".

¹⁴ מדובר כאן אמנם בהלכות קידושין בהם יש נטייה ברורה להחמיר שמא חלו כאן קידושין ויש צורך בגט (אם לא ירצו בני הזוג לקיים את הנישואין וייעלה טיעון של אי קיום התנאי). אבל נראה לנו שאנחנו רשאים לקחת הלכה זו ולהוציא ממנה את רעיונה ההגותי, שאין אדם בעולם שאין בו מחד גיסא צד של צדיק (גמור) ומאידך גיסא, צד של רשע (גמור). כולנו צדיקים ועבריינים בעת ובעונה אחת ויכולים להכריע את הכף לכאן או לכאן. כמאמר הגמרא בקידושין כמה דפיס קודם (דף מ עמוד ב): "לעולם יראה אדם עצמו כאילו חציו חייב וחציו זכאי. עשה מצוה אחת - אשריו שהכריע עצמו לכף זכות, עבר עבירה אחת - אוי לו שהכריע את עצמו לכף חובה, שנאמר: וחוטא אחד יאבד טובה הרבה (קהלת ט יח), בשביל חטא יחיד שחטא - אובד ממנו טובות הרבה. ר' אלעזר בר' שמעון אומר: לפי שהעולם קל להכריע את עצמו ורובו והיחיד נידון אחר רובו, עשה מצוה אחת - אשריו שהכריע את עצמו ואת כל העולם לכף זכות, עבר עבירה אחת - אוי לו שהכריע את עצמו ואת כל העולם לכף חובה, שנאמר: וחוטא אחד כו', בשביל חטא יחיד שעשה זה - אבד ממנו ומכל העולם טובה הרבה". ההליכה במידה הבינונית, התודעה שאדם נמצא כל הזמן בכך מאזניים מעוין ויכול במעשה קל להכריע את עצמו ואת העולם כולו לכאן או לכאן, היא מנפלאות דרכי המחשבה היהודית ומוטיב מרכזיים בימי הרחמים והסליחות. ראה דברינו [במאזניים לעלות](#) בראש השנה ועוד הרבה ניתן לכתוב על כך.

¹⁵ יהושע פרק ז פסוק יא, בחטא עכן שלקח מהשלל של יריחו שנאסר בחרם: "חטא ישראל וגם עברו את בריתך אשר צויתני אותם וגם לקחו מן החרם וגם גנבו וגם כחשו וגם שמו בכליהם".

¹⁶ תרגום: "זהו שאומרים בני אדם: הדס הנמצא בין הקוצים, הדס שמו והדס קוראים לו", היינו שטבעו של הישראלי לא משתנה גם כשהוא יורד ונמצא בחברה רעה. וכל שכן כשהא מנסה לחזור ולהידבק בחברת ההדסים, גם אם לרגע ופעם בשנה. וכבר נאמרו פירושים והסברים למאמר זה, ראה למשל פירוש כלי יקר שמת ג יא לעניין גאולת ישראל ממצרים שם כל עם ישראל עבד עבודה זרה ולרגע כמעט ונטמע. ולעניין העבריינות, ראה דברי ספר האורה חלק ב [קל] דין עבריין: "עבריין שעבר על גזירת ציבור, אם לא נידוהו הציבור נמנה הוא למנין עשרה, וחייב בכל המצות שכן נאמר בעקן חטא ישראל [יהושע ז יא]. ושחיתתו כשרה (חולין יז ע"א, וברא"ש שם). ובשולחן ערוך הרב אורח חיים הלכות ברכות השחר סימן נה: "עבריין שעבר על גזירת הציבור שגזרו בנידוי וחרם או שעבר עבירה שנתחייב עליה נידוי מצטרף למנין עשרה לכל דבר שבקדושה שנאמר בעקן חטא ישראל אף על פי שחטא ישראל הוא ובקדושתו הוא עומד ולא יצא מכלל ישראל".

¹⁷ וראה גם מסכת נדה יג ע"ב: "המקשה עצמו לדעת ... נקרא עבריין". אלה אגב שני האזכורים היחידים בתלמוד של המילה "עבריין" (הביטוי היותר שכיח הוא עוברי עבירה ופושע ורשע כפי שראינו) והרי לנו שגם מי שעובר על איסורי דרבנן (חכמים) ועושה מעשה בינו לבין עצמו בצנעה, נקרא עבריין. ראה גם רש"י בפירושו לישעיהו א כח שמבדיל בין פושעים לעבריינים ובניגוד מסוים לדרך בה הלכנו עד כאן, אומר: "פושעים - מורדים והעובדים לעכו"ם: וחטאים - אלו עבריינים העוברים על שאר איסורין". אם כך, אז אולי כולנו עבריינים וההכרזה "להתפלל עם העבריינים" חלה גם על מתפללי הקהילה הקבועים ולא רק על המזדמנים במיוחד ליום הכיפורים. הקריאה היא פנימה, לקהילה האורגנית, ואגב אורחא אנו מזכים "בהפוכה" את כל מי שבא בשערי בית הכנסת ביום הכיפורים ואפשר, כפי שראינו שהם מזכים אותנו בכך שמשלימים את האגודה האחת ומונעים מאיתנו לעבור על "לא תתגודדו". ולמדקדקים במצוות ועבירות, כולנו עבריינים העוברים לפניו כבני מרון ביום הדין, כולנו "רשעים גמורים" וכולנו "צדיקים גמורים", כולנו מיחלים לסליחה ומחילה ולהתחלה חדשה.

¹⁸ מים המותרים לשתיה מלוא לוגמיו גם ביום הכיפורים.